

Josef Goebbels i propagandni aparat Trećeg Reicha

Mataija, Valentina

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:836875>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-09**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij povijesti i pedagogije

Valentina Mataija

Joseph Goebbels i propagandni aparat Trećeg Reicha

Završni rad

Mentor

Doc. Dr. Sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2014.

Sažetak

Tema ovog završnog rada jest *Joseph Goebbels i propagandni aparat Trećeg Reicha*. Rad se bavi samom ličnošću Josepha Goebbelsa kao i njegovim doprinosom razvoju, ustroju i djelovanju propagande u nacističkoj Njemačkoj. Cilj ovoga rada jest prikaz propagandnog djelovanja aparata kojeg je, u većem dijelu, ustrojio sam Goebbels i koji je izvršio velik utjecaj na zbivanja u nacističkoj Njemačkoj tijekom i neposredno prije II. svjetskog rata. Sam rad prikazat će propagandnu djelatnost kroz različita sredstva osiguravanja promidžbe, ali će biti dani i primjeri sadržaja koje je propaganda najčešće koristila, u prvom redu će naglasak biti stavljen na antisemitsku i ratnu promidžbu. Sam rad, u cilju zaokruživanja cjeline, iznosi i Goebbelsovu biografiju kao polazišnu točku u analizi njegovog radnog djelovanja na samoj propagandnoj strukturi. Sam rad će pokazati kako je Joseph Goebbels dao velik doprinos razvoju same nacističke propagande, kao i da su mnoge kontroverzne ideje i pitanja, posebice u vezi samog „konačnog rješenja“ i „totalnog rata“, koja je postavila nacistička vladavina u Njemačkoj, potekli upravo od njemačkog ministra propagande Goebbelsa.

Ključne riječi

Joseph Goebbels, propaganda, Treći Reich

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Uspon Josepha Goebbelsa	5
3. Sredstva Goebbelsove propagande	9
3.1. Plakati	9
3.2. Tisak	10
3.3. Radio	12
3.4. Film	13
4. Umjetnost u ulozi propagande	15
5. Sadržaji Goebbelsove propagande	17
5.1. Antisemitska propaganda	17
5.2. Ratna propaganda	20
6. Zaključak	23
7. Popis literature	25

1. Uvod

Od samog početka ljudskog postojanja vodeća manjina svojim sposobnostima, snagom i vještinama manipulira ili stremi k manipulaciji većine ili gomile, istodobno stvarajući promjene civilizacije čiji događaji pokazuju da se iza njih krije duboka promjena mišljenja naroda. Zasiurno, povijesne događaje možemo promatrati kao efekt nevidljivih promjena u ljudskom mišljenju na koje se utjecalo snagom riječi koje predstavljaju važan čimbenik moći.

Manipulacija kao takva dostiže jedan od svojih vrhunaca u samoj nacističkoj propagandi tijekom i neposredno prije početka II. svjetskog rata. Samim usponom Hitlera na vlast, ustav Trećeg Reicha omogućio je koncentraciju totalne moći uz potporu Himmlerove stranačke policijske elite i tajne policije - Gestapo. Time je uspostavljena totalitarna diktatura, koja dijeli obilježja s drugim totalitarnim poredcima poput: jednostranačke države, policijske države, centraliziranog upravljanog gospodarstva i propagande te pretvaranja kulture u propagandu.

Iako se kroz bilješke Josepha Goebbelsa može iščitati razrađen niz postupaka propagandnog djelovanja, nacistički režim nije pridavao značaj teorijskom izučavanju, nego se propaganda vršila u praktičnom smislu, uz istodobno poštivanje nauka koje je opisano u Hitlerovoj knjizi *Mein Kampf*. Uopćavajući suvremenu psihologiju, nacisti su najboljim propagandistima smatrali osobe koje su intuitivno mogle dosegnuti mase.

U ovom radu će u četiri cjeline biti predstavljena propagandna djelatnost Trećega Reicha kao i život i djelovanje njezina predvodnika, Josepha Goebbelsa. U prvom poglavlju će naglasak biti stavljen na samu Goebbelsovu ličnost, njegov karakter i uspon na položaj ministra propagande. U sljedeća tri poglavlja naglasak će biti stavljen na propagandnu djelatnost, u prvom dijelu na sredstva širenja propagande, posebice plakate, tisak, radio i film, a zatim i na utjecaj koji je propaganda izvršila na umjetnike i umjetnost kao takvu. U posljednjem poglavlju naglasak će biti na sadržajima kojima je propaganda ponajviše posvetila pozornost, a posebice one koje je Goebbels smatrao ključnima za uspješnost djelovanja propagande na mase. Tu će se posebice istaknuti njegova antisemitska i ratna promidžba.

2. Uspon Josepha Goebbelsa

Glavni propagandist nacističkog režima i diktator njegova kulturnoga života rođen je u strogo katoličko – radničkoj obitelji iz Rheydta, u Rhinenlandu 29. listopada 1897. godine.¹ U dobi od četiri godine razbolio se od upale koštane srži u potkoljenici zbog čega je cijeli život imao problema s nogom te je šepao.² Obrazovanje je dobio u romansko – katoličkoj školi. Završio je povijest i književnost na studiju u Heidelbergu pod paskom profesora Friedricha Gundolfa, židovskog književnog povjesničara.³

Goebbels je izbačen iz vojske tijekom Prvog svjetskog rata zbog problema s nogom i zbog toga se okrenuo drugim aspektima života; kao nezaposleni doktor stvara mnoštvo pjesama, članaka i rasprava, no one mu ne donose zaradu pa je prisiljen potražiti posao u kölnskoj podružnici Dresdenske banke.⁴ Nezadovoljan svojom financijskom situacijom, kao i radnim mjestom koje je bio prisiljen prihvatiti, u skrovitosti svog tavanskog sobička naučio je strasno mrziti: sebe u svojoj neuglednosti, druge, koji ga nisu shvaćali ozbiljno ili su mu se rugali te ga sažalijevajući ponižavali, te naposljetku, cijelo čovječanstvo.⁵

U “međunarodnom židovstvu”, Goebbels je otkrio odgovarajućeg žrtvenog jarca za tadašnju ekonomsku bijedu i osobnu materijalnu oskudicu. Po njegovu mišljenju plod sumnjive židovske rabote nije bio samo zapadni materijalizam nego i međunarodni marksizam. Goebbels smatra da samo “egzistencijalna borba” protiv “međunarodnog židovstva” može otvoriti put u “bolju budućnost”.⁶ Neprijateljstvo prema inteligenciji, njegov prijezir prema ljudskom rodu uopće, a posebno prema Židovima bili su izraz njegove osobne intelektualne samomržnje i kompleksa inferiornosti kao i njegove prevladavajuće potrebe da stvori, uzgoji i zapali iste osjećaje bijesa, očaja i mržnje njegovih slušatelja.⁷ Iskustvo ga je istodobno poučilo da tjelesne nedostatke prikrije izrazito energičnim nastupom. Dojmljivim frazama i snažnim gestikuliranjem uspio bi očarati sve oko sebe. Dosjetljivim govorima i oštrinom duha odvratio bi pozornost sa svoje vanjštine.⁸ Nacistička stranka pomogla je da Goebbelsovi najbolji, odnosno najgori talenti isplivaju na površinu. Njegovi oštri pogledi, bistra inteligencija, govornički dar i teatralnost

¹ Mladen Brščić, *Joseph Goebbels – dirigent propagande Trećega Reicha*, Epsilon, god.3., br.3, Studentski zbor Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Pula 2005.,str. 141.

² Guido Knopp, *Hitlerovi pomoćnici*, Profil, Zagreb 2007.,str.43.

³ M. Brščić, *Joseph Goebbels – dirigent propagande Trećega Reicha*, str. 141.

⁴ G. Knopp, *Hitlerovi pomoćnici*, str. 44.

⁵ Isto, str. 43.

⁶ Isto, str. 45.

⁷ M. Brščić, *Joseph Goebbels – dirigent propagande Trećega Reicha*, str. 141.

⁸ G. Knopp, *Hitlerovi pomoćnici*, str. 44.

pomiješani s neograničenim oportunistom i ideološkim radikalizmom eksplodirali su u službi njegove nezasitne želje za moći. Uspio je prilagoditi svoje nedostatke onomu što je postojalo u glavi njegovoga vođe, do tada relativno nepoznatog, Adolfa Hitlera. Vođen fanatičnim odobravanjem ideologije nove partije, Nationalsocijalističke njemačke radničke stranke (NSDAP), Goebbels joj se pridružio 1922. godine.⁹

Već 1925. postao je upravitelj NSDAP-a u Ruhrskoj oblasti i pri kraju te godine postao je suradnik Gregora Strassera, vođe socijalno-revolucionarnog sjevernonjemačkog krila stranke. Goebbels je osnovao i izdavao *National Sozialistischen Briefe* (NS letters) i druge publikacije Strasserove braće dijeleći njihove proleTERSKE antikapitalističke poglede i pozive na radikalne revizije svih vrijednosti. Iste godine, na sastanku u Bambergu došlo je do svađe između frakcija stranke, odnosno između Sjevera i Juga, gdje se naposljetku Goebbels priklanja Hitlerovoj frakciji. Zbog toga biva nagrađen i proglašen za nacističkog vođu okruga Berlin – Brandenburg.¹⁰

Goebbels je trebao osvojiti dobro utvrđene ulice crvenog glavnog grada. 7. studenog 1926. krenuo je iz Eberfelda u Berlin. Došao je na čelo male sekte od 300 članova. Osnovao je „zajednicu požrtvovnosti“ za skupljanje novčanih priloga i školu govorničtva za izobrazbu podmlatka. Kao mjesta marševa i okupljanja, namjerno je birao komunističke revire u radničkim četvrtima te računao na djelovanje time izazvanih, dvoranskih i uličnih tučnjava. U tu svrhu unovačio je vlastiti mobilni batinaški odred. Njegova planska norma bila je izazivanje što većeg nereda.¹¹ Dolazak Goebbelsa kao patuljastog generalisimusa u “bitku za Berlin” 1926. donio je brzu promjenu tempa, što je simbolizirao i njegov novi časopis *Der Angriff* (*Napad*) koji se pojavio sljedeće godine.¹² Kreirao je postere, organizirao je samopropagandu, impresivne parade i organizirao tjelohranitelje da sudjeluju u sukobima na ulicama, te pijanke u pivnicama i pucnjave u zrak kao sredstva daljnje političke afirmacije.¹³

Godine 1927. “marat crvenog Berlina”, noćna mora i goblin povijesti već je postao najstrašnji demagog glavnog grada moćnog glasa, retoričke gorljivosti i beskrupuloznog poziva na primitivne instinkte. Iz njegova dnevnika vidljivo je kako je grozničavo tragao za lokalnim mučenikom. Pronašao ga je u osobi Horsta Wessela, sina pastora, sveučilišni obrazovanog

⁹ M. Brščić, *Joseph Goebbels – dirigent propagande Trećega Reicha*, str. 141.

¹⁰ Isto, str. 141. – 142.

¹¹ G. Knopp, *Hitlerovi pomoćnici*, str. 50.

¹² Michael Burleigh, *Treći Reich – nova povijest*, Fraktura, Zaprešić 2012., str. 151.

¹³ M. Brščić, *Joseph Goebbels – dirigent propagande Trećega Reicha*, str. 142.

pripadnika Jurišnih odreda (njem. Sturmabteilung – SA¹⁴) i gorljivog komunističkog mrzitelja. Wessel je 1929. započeo vezu s Ernom Jaenicke, s kojom se preselio u podstanarsku sobu kod udovice Salm. Napetosti između podstanara i gazdarice su rasle i Frau Salm je odlučila riješiti stvar obrativši se komunističkim prijateljima svog pokojnog muža. Dva člana komunističkog ERFB-a (Savez boraca Crvenog fronta) u društvu tetoviranog svodnika Alberchta Höhlera, odlučili su deložirati Wessela. Höhler ga je ustrijelio čim je otvorio vrata budući da je Höhler poznao Ernu Jaenicke, vjerojatno kao jednu od svojih štićenica, bilo je očito da ubojstvo nije motivirano najamnim odnosima ili ideologijom, već ljubomorom prevarenog makroa. Komunisti su iz svojeg stožera organizirali bijeg ubojice i podučili Frau Salm da na policiji ne spominje političke motive već da ispriča priču o dvojici muškaraca sukobljenih oko bivše prostitutke. Dok je Wessel ležao na samrti u bolnici Goebbels se potrudio preobraziti tu nedoličnu osobu u suvremenog Isusa. Wessel je umro 23. veljače 1930., a Goebbels je zapisao: “Pojavio se novi mučenik Trećeg Reicha.” Znatni su naponi poduzeti da bi se Wesselov sprovod pretvorio u antikomunističku provokaciju u čemu se istaknuo *Der Angriff* svojim neobičnim nekrologom:

Kretao se naprijed kao propovjednik kroz divljinu, nalazeći mržnju umjesto zahvalnosti i optužbe umjesto divljenja... Smijali su mu se, rugali, pljuvali ga i oholo okretali leđa kad god bi se pojavio među njima. Na koncu je postao spreman. Napustio je majku i roditeljski dom krenuvši među one koji su ga pljuvali. Daleko, u radničkoj četvrti, u visokoj sobi u potkrovlju počeo je graditi samozatajnu egzistenciju. Kršćanski socijalist! Onaj koji rječju i djelom poziva: “Dođite k meni, i ja ću vas iskupiti.” Pet tjedana ležao je u agoniji... nije se žalio... i na kraju, premoren i slomljen bolovima, ispustio je dušu. Odveli su ga do groblja... oni koje je želio spasiti okomili su se kamenicama na mrtvog... ispio je do kraja posudu punu bola... taj pokojnik koji je još uvijek s nama podiže svoju umornu ruku i pokazuje u nejasnu daljinu: naprijed preko grobova! Tamo, na kraju puta, nalazi se Njemačka!¹⁵

Hitler je bio duboko impresioniran Goebbelsovim uspjehom u pretvaranju male berlinske sekcije partije u moćnu organizaciju sjeverne Njemačke.¹⁶ Iako je NSDAP u Berlinu 1928. dobio najmanji postotak glasova dotad (2,6%) za Goebbelsa je to bio veliki uspjeh jer je negdašnji siromah prvi put othramao stubama u njemački Reichstag. “Ja nisam član Reichstaga”, rugao se

¹⁴ Jurišni odredi (SA) – paravojna organizacija unutar nacističke stranke, osnovana 1920., koja je odigrala ključnu ulogu u dovođenju Hitlera na vlast, bili su poznati i kao *Smeđe košulje* po boji svojih uniforma. Njihovi zadaci su bili štićenje nacističkih skupova i sastanka, pravljenje nereda na skupovima nacističkih protivnika kao i borba protiv paravojnih organizacija drugih stranaka.

¹⁵ M. Burleigh, *Treći Reich – nova povijest*, str. 153. - 155.

¹⁶ M. Brščić, *Joseph Goebbels – dirigent propagande Trećega Reicha*, str. 142.

u *Angriffu*.”Mi smo izabrani protiv Reichstaga i svoje ćemo mandate ispuniti onako kako to želi naš nalogodavac. Ne dolazimo kao prijatelji, kao netko neutralan. Dolazimo kao neprijatelji!”¹⁷ Svoj je dnevnik, kojeg je vodio od 1922. do 1945. godine, Joseph Goebbels smatrao neprocjenjivo vrijednim povijesnim dokumentom i kronikom Trećeg Reicha.¹⁸ U njemu je kao zamjenik predsjednika parlamenta od 1928. godine zapisao: “Ulazimo u Reichstag u ime toga da bi se mogli naoružati oružjem demokracije iz njezinoga arsenala. Postat ćemo zamjenici parlamenta zato da bi nam ideologija Weimara pomogla da nju samu uništimo.”¹⁹

Goebbelsova želja za moći i njegovo majstorstvo propagandnih tehnika, uvjeravanja masa, došli su do izražaja u kampanji 1932. kada je odigrao ključnu ulogu u dovođenju Hitlera u centar političke scene.²⁰ Goebbels je za svoj rad bio nagrađen kao reich ministar propagande, 14. ožujka 1933. položio je prisegu prilikom preuzimanja dužnosti “ministra za prosvjećenje naroda i propagandu”. Prema već gotovim planovima Goebbels je za nekoliko dana ni iz čega stvorio ministarstvo koje je u njemačkoj povijesti bilo bez presedana. Nikad se prije nije krenulo u tako silovit otvoreni napad na ljudsku svijest. Ministar je oko sebe okupio skupinu mladih visokoobrazovanih stranačkih kolega. Uredno raspoređeni u odjele za propagandu, film, radio, kazalište, umjetnost, glazbu i tisak, razmiljeli su se po cijeloj zemlji provodeći besprimjenu reklamnu kampanju.²¹

¹⁷ G. Knopp, *Hitlerovi pomoćnici*, str. 51.

¹⁸ Livia Kardum, *Austrijsko pitanje u dnevnicima Josepha Goebbelsa*, Međunarodne studije, br.1., god.8, Centar za međunarodne studije, Zagreb 2008., str. 83.

¹⁹ M. Brščić, *Joseph Goebbels – dirigent propagande Trećega Reicha*, str. 143.

²⁰ Isto, str. 143.

²¹ G. Knopp, *Hitlerovi pomoćnici*, str. 57.

3. Sredstva Goebbelsove propagande

Propaganda se definira kao “organizirano širenje usmenim ili pismenim putem ideja radi oblikovanja javnog mišljenja i ostvarenja planiranih ciljeva; drugim riječima – promidžba”.²² Ministarstvo propagande - Propagandaministerium (PROMI) vjerojatno je imalo najvažniju i najopsežniju ulogu u Trećem Reichu; od Ministarstva unutarnjih poslova Goebbels preuzima kontrolu radija, filma, tiska, kazališta i državnih proslava i praznika, a od Ministarstva vanjskih poslova kontrolu nad inozemnom propagandom. Ukratko, država je kontrolirala sve segmente života pojedinca.²³

Goebbels je rano shvatio da je standardizirana masovna kultura formula za uspješno manipuliranje masom. On je također osmislio kult vođe kao i nacističku ikonografiju spektakla kojom se skrivalo pravo lice Reicha. Vizualno privlačna masovna okupljanja trebala su ujediniti narod pod vodstvom Hitlera kao vrhovnog svećenika. Postojao je složeni kalendar nacističkih proslava od kojih je najpoznatiji sedmodnevni festival u Nürnbergu koji se održavao svake godine od 1933. do 1938. Goebbelsov golemi propagandni aparat uključivao je i vanjsku propagandu. Prije rata ona je bila usmjerena na folksdojčere i promoviranje nove države i njezinih vrijednosti u svijetu, u čemu nije ostvarila znatniji uspjeh. Za vrijeme rata, vanjska propaganda trebala je pokolebati moral neprijatelja i uvjeriti narode osvojenih zemalja na mirno prihvaćanje njemačke vlasti.²⁴

Nakon uvodnog segmenta, u daljnjem dijelu ovoga poglavlja bit će dan pregled različitih sredstava propagande i načina na koje se Goebbels koristio njima.

3.1. Plakati

Unatoč razvoju drugih medija između dva rata, plakati nisu izgubili svoju prijašnju važnost neposrednog sredstva vizualne komunikacije. NSDAP od samih početaka uvelike koristio plakate i letke za vlastitu propagandu. Najraniji su primjeri prema Hitlerovoj želji imali crvenu pozadinu da bi pobudili pozornost promatrača, ali i razljutili njegove političke protivnike - komuniste.²⁵ Nacisti su uvelike preuzeli načine izrade plakata, kao i pripreme samih skupova, od svojih suparnika – komunista. Hitler je, dakle, naučio od svojih protivnika i istovremeno ih na

²² Vladimir Anić, Ivo Goleđstein, *Rječnik stranih riječi*, Novi liber, Zagreb 2004., str. 758.

²³ Jasmina Skoličić, *Usporedba državne propaganda u Njemačkoj i Velikoj Britaniji tijekom Drugog svjetskog rata*, Pro Tempore, god. 4., br. 4., Zagreb 2007., str. 33.

²⁴ Isto, str. 33.

²⁵ Ernst Nolte, *Fašizam u svojoj epohi: francuska akcija: nacional-socijalizam: italijanski fašizam*, Prosveta, Beograd 1990, str. 97.

izvjestan način nadmašio, stvorivši kvalitativno novi stil okupljanja. To važi i za propagandističku pripremu skupova. Tko je ikada doživio da jedna “građanska” stranka svoje plakate tiska u blještavo crvenoj boji, da na čelu svojih povorki nosi crvenu zastavu?! Do tada se samo proletarijat vozio ulicama u crvenim kamionima. Ali ovi plakati su bili prekriveni kratkim, raspaljivim parolama koje su bile mnogo shvatljivije i popularnije nego marksističke; s onih kamiona nisu više mahali jadni proleterski likovi, nego mladi vojnici čiji uzvici su kod prolaznika nailazili na dobronamjerne reakcije. Zastava je, doduše, bila krvavocrvena, ali ne s onom jednobojnošću koja ulijeva strah, nego s jednim, istina stranim, znakom spasa i nade u sredini. I ova grupa je bila marljivija od svih drugih stranaka. Kolone ljudi koji su lijepili plakate bile su u svako doba na poslu, same naoružane ili pod zaštitom odreda s gumenim batinama, čeličnim šibama i pištoljima. Svuda su na zidovima kuća i mostovima izranjali veliki kukasti križevi.²⁶

3.2. Tisak

Pismenost u Europi porasla je u odnosu na I. svjetski rat, stoga je uloga tiska bila važnija nego prije. Prema Hansu Fritzscheu, jednom od nacističkih propagandista, Goebbels je uložio velik napor u preuzimanju kontrole nad tiskom. Novi urednički zakon ukinuo je slobodu tiska i strogo odredio uredničku politiku. Nacisti su to shvaćali kao uvođenje reda u liberalni kaos naslijeđen iz Weimarske Republike. Sadržaj svih legalnih tiskovina u Reichu strogo je nadziralo Goebbelsovo ministarstvo, točnije posebno odjeljenje za tisak. Prema tome, novinski su članci morali biti usklađeni s nacističkom ideologijom.²⁷

Kao bivši novinar, Goebbels je posvetio veliku pozornost tiskanom novinarstvu. Njemačka je imala bogatu i raznovrsnu kulturu tiska s gotovo tri i pol tisuće novina i desetak tisuća časopisa 1933. No općenita statistika skrivala je da je tiskovna industrija u nevoljama, a prodaja mnogih tiskovina koje su financirale lokalne vlasti bila je beznačajna. Iza mnogih časopisa stajao je samo jedan čovjek i bili su tiskani na staromodan način, ovisni o agencijama u pribavljanju vijesti i prepuni oglasa, objava i članaka koje su pisali amateri. I najvažniji nacionalni dnevnik doživjeli su pad prodaje, djelomično zbog konkurencije radija, ali i zbog nesposobnosti svojih uprava i ekonomske krize.²⁸

²⁶ E. Nolte, *Fašizam u svojoj epohi: francuska akcija: nacional-socijalizam: italijanski fašizam*, str. 372. - 373.

²⁷ Isto, str. 387.

²⁸ M. Burleigh, *Treći Reich – nova povijest*, str. 268.

I nacistički se tisak slabo prodavao, a pored toga je 1933. zabranjeno dvije stotine socijaldemokratskih i 35 komunističkih tiskovina čiji su uredi, oprema i vlasništvo predani tvrtki Eher Verlag, nacističkom izdavačkom carstvu kojim je rukovodio Max Amann. Budući da je ta tvrtka imala na raspolaganju i konfiscirane fondove sindikata, postala je vodeća u novinskoj industriji, posebice nakon što su prihodi od oglasa preusmjereni u nacističke novine, što je dodatno oslabilo već onemoćalu konkurenciju. Izdavačke kuće u vlasništvu Židova bile su eksproprirane u okviru mjera “arijanizacije”. Sredinom tridesetih godina, holding Eher Verlag Phoenix dokopao se većine regionalnoga katoličkog tiska koji je životario u svojevrsnom konfesionalnom medijskom getu. Slična sudbina čekala je i *Frankfurter Zeitung*, novine krupnog kapitala, nad kojim je kontrola bila nešto slabija iz obzira prema inozemnim vladama, ali u travnju 1939. Eher Verlag ga je kupio, i to na ironičan način, kao poklon Hitleru za njegov pedeseti rođendan. Izgled tih novina i novinarski stil nisu u potpunosti nacificirani kako bi se zadržao dojam kontinuiteta. Među onima koji su se okoristili enormnim profitima tvrtke Eher Verlag bio je i sam Goebbels, koji je 1936. primio predujam u iznosu od četvrt milijuna maraka za pravo tiskanja njegova dnevnika koje se imalo zbiti 25 godina nakon njegove smrti.²⁹

Kao najveći izdavač, Amann je postao predsjednik udruge izdavača, dok je novinar i šef nacističkog tiska Otto Dietrich došao na čelo nove Udruge njemačkog tiska u kojoj je članstvo bilo obvezno za sve novinare. Preciznije rečeno, ne baš sve, jer je do 1935. tisuću i tristo židovskih i “marksističkih” novinara bilo izbačeno s posla ili pobjeglo iz zemlje. Premda su novinari uživali počast profesionalnog statusa, imali svoj posebni kodeks i disciplinske sudove, što im je olakšavalo obavljanje posla, samo su oni koji su prošli temeljitu političku i rasnu provjeru uopće mogli biti novinari. Po Zakonu o tisku iz 1933. umanjene su ovlasti vlasnika spram urednika, ali su odgovornosti urednika u odnosu na vlasti postale neograničene. U članku 20. stajalo je: “Novinski urednici imaju profesionalnu odgovornost i odgovornost u smislu kaznenih i građanskih propisa za sadržaj svojih novina bilo da su ga sami sastavili ili dopustili objavljivanje.” Novinski izdavači, poput Hermanna Ullsteina, ubrzo su ustanovili da im se telefoni prisluškuju, da većinu njihova osoblja čine prikriveni nacisti i da im treba nova vrsta pristupa kako bi se nosili s novim vlastima.³⁰ Mnoge brzojavne agencije koje su dostavljale vijesti provincijskom tisku zamijenjene su novinskom agencijom DNB (Deutsches Nachrichten-Büro) u državnom vlasništvu, što je olakšalo kontrolu informacija. Na svojoj prvoj tiskovnoj

²⁹ M. Burleigh, *Treći Reich – nova povijest*, str. 269.

³⁰ Isto, str. 270.

konferenciji po preuzimanju vlasti Goebbels je objasnio da ljudi moraju “razmišljati jednako, postupati jednako i staviti vladi na raspolaganje svoju dušu i svoje tijelo.”

Svakog dana u podne održavale su se tiskovne konferencije u njegovu Ministarstvu propagande.³¹ Izdavani su naputci koji su se bavili time koliko članak mora biti velik, koliko naslov treba biti upadljiv i koje se fotografije ne smiju objaviti. Političku poruku trebalo je preneti ili kontinuirano i potpuno otvoreno ili skrivenu iza redovite količine bezopasnih banalnosti. Novinari su imali više prigoda za iskazivanje dvosmislenih stavova u kulturnoj ili sportskoj rubrici, za razliku od političkih komentatora ili izvjestitelja.³² Glavni partijski list *Völkischer Beobachter* tiskan je u sve većoj nakladi i dostavljan svim javnim službenicima. Postojala su posebna regionalna izdanja i uvedeni su dvobojni tisak i veliki format – dotad nepoznati u Njemačkoj. Sadržajem novina sve su više dominirale uzbudljive vijesti o događajima koji su trebali promijeniti ukorijenjenu percepciju protoka vremena. Raspravu i razum zamijenili su aklamacija, ustrojavanje i, iznad svega, sentimentalnost.³³

3.3. Radio

Goebbels se dokopao kontrole radijskog sadržaja i osoblja do ožujka 1933., a uz to se prihod od pristojbi za izdavanje radijskih dozvola slijevao u njegovo Ministarstvo propagande čiji je odjel izravno opskrbljivao lokalne postaje novinskim biltenima. Samouvjereno je predvidio da će ovo “najmodernije sredstvo utjecaja na mase” zamijeniti novine ili će novinama nametnuti sadržaj. Jeftini radioprijamnici povećali su broj vlasnika sa četiri milijuna na 16 milijuna između 1933. i 1941. I sami prijamnici bili su propagandno sredstvo, budući da je model VE 301 slavio najznačajniji datum njemačke povijesti – 30. siječanj 1933.³⁴

Njemačka vlada je čak poticala proizvodnju jeftinih radioprijemnika (*Völksempfänger*) da bi povećala slušanost radija - još jednog masovnog medija propagande. Dotični radioprijemnici imali su ograničeni domet, tako da su se pomoću njih mogle slušati samo njemačke radiopostaje. Slušanje stranih radiopostaja bilo je zabranjeno i kažnjivo smrću. Kao i za ostale medije propagande, unutar PROMI - ja djelovao je poseban odjel za radio koji je nadzirao cijeli njemački radiosustav. Načelnik tog odjela i jedan od najvećih obožavatelja Goebbelsa, Hans Frietzche, smatrao je radio najjačim posrednikom između vlasti i građana. Novi njemački radio

³¹ M. Burleigh, *Treći Reich – nova povijest*, str.270. – 271.

³² Isto, str. 271.

³³ Ian Kershaw, *Hitler*, Vizura, Zagreb 2000., str. 268.

³⁴ Isto, str. 267.

mogao je privući cijelu naciju tijekom prijenosa brojnih nacističkih svečanosti.³⁵ Slušajući radio svi su sudjelovali u tim masovnim okupljanjima. Poticano je kolektivno slušanje, kao i masovno sudjelovanje u događajima koji su bili prenošeni. Vodeći radijski propagandist uspoređivao je zajedničko slušanje radija s iskustvom crkvene mise. Bilo je zabranjeno napustiti radno mjesto prije završetka emisije. Komentari, fanfare i glazbeni sadržaji davali su emotivni ton. Takvo što je ljudima moglo brzo dosaditi, pa je otvoreno ideološki sadržaj ubrzo napušten u korist emitiranja ciklusa Beethovena ili Wagnera, i to u nastavcima, što je činjeno sugestivno i izvještačeno da bi se kompenzirao nedostatak nadahnuća službenih i suvremenih skladatelja.³⁶

3.4. Film

Svakako najpoznatijom nacističkom režiserkom do današnjih dana smatra se Leni Riefenstahl. Njezina dva dokumentarna filma *Triumph des Willens* (*Trijumf volje*) i *Olympia*, smatraju se zloglasnim primjerima nacističke propagande. Ipak, danas je ova autorica donekle rehabilitirana i njezinim se djelima priznaje umjetnička vrijednost. Dok je *Trijumf volje* film koji prikazuje skup nacionalsocijalističke stranke u Nürnbergu 1934. godine očito mnogo više od samog dokumentarnog filma, isključivo propagandni karakter *Olympije* ostaje upitan. Revizionisti se pozivaju na tvrdnju režiserke da je film naručio Međunarodni olimpijski komitet (IOC) čija olimpijska povelja zabranjuje politički sadržaj i da je prvi dio filma uvelike posvećen crnom atletičaru Jesseju Owensu. Ipak, neporecivo je da se u filmu pojavljuju državni nacistički simboli i da se neki dijelovi filma mogu interpretirati kao elementi nacističke ideologije, npr. kult tijela. Također, zna se da su Olimpijske igre trebale poslužiti kao promocija snage njemačke države. Doduše, zanimljivo je da su njemačke vlasti tijekom igara nastojale prigušiti samu nacističku propagandu i djelatnosti kao što je antisemitizam.³⁷

Samo manjina filmova proizvedena u Reichu pripadala je kategoriji otvorene propagande. Goebbels je mislio da novi njemački film primarno treba biti zabavan da bi skrenuo pozornost građana sa stvarnih problema. Tako su mnogi filmovi, osobito oni rađeni pred kraj rata, imitirali holivudski bajkoviti ugođaj. Iako oni ne sadržavaju nacističku ideologiju, ipak se etiketiraju kao propagandni, vjerojatno zbog vremena i svrhe zbog koje su nastali. Vlada je postupno otkupila

³⁵ J. Skoličić, *Usporedba državne propaganda u Njemačkoj i Velikoj Britaniji tijekom Drugog svjetskog rata*, str. 34.

³⁶ M. Burleigh, *Treći Reich – nova povijest*, str. 267. – 268.

³⁷ J. Skoličić, *Usporedba državne propaganda u Njemačkoj i Velikoj Britaniji tijekom Drugog svjetskog rata*, str. 36.

sve njemačke filmske studije što je Goebbelsu omogućilo potpunu kontrolu nad filmom u Reichu.³⁸

Otvorena nacistička filmska propaganda očitovala se u dvije faze: prvu su obilježili filmovi pokretanja mase 1933., a drugu antisemitski, antibritanski i antisovjetski filmovi rađeni između 1939. i 1942. Najbezobzirniji antisemitski filmovi su svakako *Jud Süß* (*Židov Süß*) iz 1940. godine i *Das ewige Jud* (*Vječni Židov*) iz 1941. Veit Harlan, režiser *Židova Süssa*, poslije osuđen za zločin protiv čovječnosti, na suđenju se branio argumentom kako se Goebbels stalno uplitao u snimanje filma. Povjesničar nacističke filmografije, Eric Rentschler, navodi da je njemačka vlast ovim igranim filmom zasnovanim na povijesnim događajima htjela „pripremiti njemačko stanovništvo za konačno rješenje židovskog problema: deportaciju i masovna ubojstva europskih Židova“.³⁹

Dokumentarni film *Vječni Židov*, koji je kroz nacističku ideologiju interpretirao život Židova u Europi, trebao je dodatno pojačati efekt mržnje koji je zadao *Židov Süß*. Prema izvještaju Službe sigurnosti o reakcijama publike na film, njemački građani su očito već bili prezasićeni antisemitskom propagandom te se uspostavilo da je film bio nepotreban, jer je *Židov Süß* već postigao željeni cilj.⁴⁰ Očito je da su se izričito nacistički filmovi za osnovu radnje koristili pričama izvučenim iz stvarnog života, ali radikalno interpretirane u korist vladajuće stranke.

³⁸ I. Kershaw, *Hitler*, str. 217.

³⁹ J. Skoličić, *Usporedba državne propaganda u Njemačkoj i Velikoj Britaniji tijekom Drugog svjetskog rata*, str. 37.

⁴⁰ Isto, str. 38.

4. Umjetnost u ulozi propagande

Ideologija nacionalsocijalizma uspješno je artikulirana kroz umjetničku ideologiju ili umjetničku politiku stvarajući kontrolu nad društvom. Time je umjetnička politika poslužila kao socijalni inženjering i snažno propagandno sredstvo. Nacionalsocijalizam je spoznao socijalnu aktivnost umjetnosti i napravio jedinstveni pokušaj u povijesti modernog upravljanja državom kako bi područje umjetnosti u potpunosti iskoristio.⁴¹

Za vrijeme skupa u Nürnbergu 1935. godine, Hitler je izjavio da nijedan narod ne živi dulje od dokaza njihove kulture. Također, prema pisanju *Völkischer Beobachter* iz iste godine, samo stranka i država imaju pravo definirati standarde u skladu s nacionalsocijalističkim konceptom kulture.⁴² Iako je još 1929. godine, osnivanjem Borbenog saveza za njemačku kulturu započelo buđenje nacionalnog mita, ovim je odaslana poruka javnosti o spremnosti nacionalsocijalista u izgradnji države posredstvom snažne kulturne politike koja će obuhvatiti sve vidove umjetnosti, posebice arhitekturu, literaturu, teatar i film.⁴³

Arhitektura je za Hitlera predstavljala oblik opuštanja dok je u slobodno vrijeme diskutirao o građevinskim planovima sa svojim omiljenim arhitektom Albertom Speerom. Hitler je tražio da arhitektura istakne moć, veličinu naroda i simbole vječnosti, stoga su sve građevine iz tog razdoblja monumentalnog izgleda. Za naciste su građevine predstavljale vjeru u Tisućljetni Reich, dok je Berlin trebao primjereno predstavljati autoritarnu vodeću državu.⁴⁴

Iako su za vrijeme nacističke vladavine mnogi prominentni pisci napustili zemlju, literarna djela nastavljala su izlaziti, barem od autora koji su nastavili s pisanjem bojeći se odmazde nacista. U isto vrijeme, izašlo je mnogo novela propagandnog sadržaja. Primjerice, novela *Parteigenosse Schmiedecke* iz 1934. godine, govori o čovjeku koji je zbog članstva u nacističkoj stranci izgubio posao prije 1933. godine. Priča je prožeta njegovim nastojanjem za dobivanjem posla, jer zbog svojih nacionalsocijalističkih nazora dolazi u konflikte s ostalimakoji nisu prihvatili novi poredak. Priča ipak bilježi sretan završetak – uz pomoć svojih prijatelja-istomišljenika, glavni protagonist dobiva bitku i novi posao.

⁴¹ Emmanuel Levinas, *Neka razmišljanja o filozofiji hitlerizma*, Scopus : časopis studenata filozofije Hrvatskih studija. god.2, br. 2., Zagreb 1997., str. 129.

⁴² Randall Bytwerk, *Bending Spines: The Propagandas of Nazi Germany and the German Democratic Republic*, Michigan State University, Michigan 2004., str. 106.

⁴³ Isto, str. 109.

⁴⁴ Hildegard Brenner, *Kulturna politika nacionalsocijalizma*, August Cesarec, Zagreb 1992., str. 172.

Nasuprot pisanog izričaja, nacisti su radije koristili izgovorenu riječ kao oblik manipulacije. Kao reprezentativan medij poslužilo im je kazalište. Predstave *Thing-teatra* zamišljene su kao scenska djela koja su trebala doprinijeti simbolu moći i jedinstva nove države te podariti reprezentativan umjetnički izraz i time stvoriti novo njemačko nacionalno kazalište. Sadržaj predstave prikazivao je narod i njemačke junake koji pobjeđuju sve neprijatelje. Uz prikazivanje borbi, uniformi, zborova, zvona i ritma koji iskazuju uzvišenost trenutka, *Thing-teatar* se izgrađivao za što veći broj gledatelja – 20 000 gledatelja pratilo je u Koblenzu izvedbu Heinrich Lerschova *Thing-komada Narod u nastanku*, dok su službene statistike izvođenja iz 1934. i 1935. godine navodile oko 58.000 gledatelja.⁴⁵

Nacisti su odlučili uništiti sva nepoćudna umjetnička djela, stoga je prikupljeno 12.000 grafičkih listova i 5000 slika i skulptura koja su trebala zauvijek biti maknuta od pogleda javnosti. Dio radova obilazio je gradove s putujućom izložbom *Izopačene umjetnosti*, jedan dio je prodan u inozemstvu, a dio od 1004 ulja i skulptura i 3825 akvarela, crteža i grafičkih listova – spaljeno. S druge strane djela koja su predstavljala simbol osnaženog čistog seoskog života, obitelj, priroda, prikaz idealne žene i muškaraca te portreti koji su idealizirali pojavnost Hitlera stavljena su u prvi plan, dok su izložbe koje su predstavljale umjetnička djela s navedenim motivima služile organizaciji optimizma u narodu.⁴⁶

Joseph Goebbels je postigao nacističku koordinaciju kulturnog života vrlo brzo kombinirajući propagandu, korupciju i terorizam, čisteći umjetnost u ime ideala naroda, popisujući izdavače i novinare za državnu kontrolu, eliminirajući Židove i političke protivnike sa utjecajnih pozicija. Dana 10. svibnja 1933. organizirao je veliko ritualno paljenje knjiga u Berlinu kada su bile spaljene knjige nepodobnih autora.⁴⁷

⁴⁵ H. Brenner, *Kulturna politika nacionalsocijalizma*, str. 114.

⁴⁶ Isto, str. 131.

⁴⁷ M. Brščić, *Joseph Goebbels – dirigent propagande Trećeg Reicha*, str. 143.

5. Sadržaj Goebbelsove propagande

Propaganda je osim forme tražila i sadržaj. Nacisti su svojim marksističkim protivnicima uvelike dugovali dramaturgiju i sentimentalizaciju rada kao neprikosnovene vrline. Hitler je mogao prezirati lakovjenu povodljivost masa, ali je uvijek u povišenom emotivnom tonu govorio o žuljevitim rukama fizičkih radnika. Prilagodljivost je bila vidljiva i na drugim područjima. Socijaldemokrati su imali satirički časopis *Simplicissimus*, a nacisti su uzvratili svojim: *Brennessel*. Kako su komunisti imali ilustrirani časopis *Arbeiter – Illustrierte*, nacisti su izdavali *Illustrierte – Beumbachter*. Nacisti su vjerovali u biološku snagu radničke klase čije poštenje i naivnost zlorabe marksisti, pa su njihovi plakati bili vrlo radnički.⁴⁸ Od ljevice su posuđene slike kapitalista s vrećama dolara koji iza scene “potežu konce“, slike kojih se ne bi stidio nijedan sovjetski propagandist. Suptilnost taktike sastojala se i u usmjeravanju zalih sarkazma koji su radikalni socijaldemokrati i komunisti čuvali za partijske šefove Socijaldemokratske partije Njemačke (SPD). Osim što su ih optuživali kao aktere “izdaje” iz 1919., nacisti su ih karikirali kao trbušaste licimjere utegnute u večernja odijela koji bulje u kavijar, šampanjac i ostrige dok su njihovi sljedbenici nezaposleni i gladni.⁴⁹

Osim napada na kapitaliste i komuniste, glavna prijeratna nacistička propaganda, odnosila se, prije dolaska nacista na vlast, na kritiku vladajućih u weimarskoj državi, a po dolasku na vlast, kroz nacističku propagandu sve se više provlači antisemitizam. Ono čemu je Goebbels dao najveći doprinos svakako je antisemitska propaganda, ali i po početku samog II. svjetskog rata, ratna propaganda, zato će u daljnjem dijelu poglavlja najveći naglasak biti stavljen upravo na ta dva pitanja.

5.1. Antisemitska propaganda

Goebbelsov antisemitizam, kao i njegova mržnja prema privilegiranima i pametnima, dolazio je od duboko ukorijenjenog osjećaja inferiornosti i internacionalizacije masovnih vrijednosti; u isto vrijeme bio je oportunist i taktičar jer je trebalo stvoriti zajedničkog neprijatelja koji bi nahranio uvijek popularnu represiju prema nekome te bi uspio, neprimjetno, mobilizirati mase protiv židovskog bauka. Jer, mase se najlakše kontroliraju ako njihovo nezadovoljstvo možeš usmjeriti prema nekome. Postao je bezrezervni progonitelj Židova demonizirajući njihove poslove i prozivajući vlade u Londonu i Washingtonu da su saveznici židovskih boljševika u Moskvi i da su Židovi kao takvi glavni neprijatelji Trećeg Reicha. Na dan

⁴⁸ M. Burleigh, *Treći Reich – nova povijest*, str. 156.

⁴⁹ Isto, str. 157.

pobjede stranke 1933. Goebbels je napao židovski prodor u sve profesije poput medicine, glume, odvjetništva i tomu slično te je proglasio nacističke protumjere protiv inozemnog židovskog bojkota Njemačke.⁵⁰

Kao gaulajter Berlina, te time i *de facto* vođa grada (iako je postojao i gradonačelnik i gradsko vijeće), Goebbels je konstantno radio pritisak na židovsku populaciju Berlina, zatvarajući im trgovine i uništavajući im profesionalni život, te onemogućujući im normalan život. Tijekom održavanja Olimpijskih igara 1936. u Berlinu, antisemitizam je malo popustio, no već od 1937. antisemitizam je ponovo ojačao. S dolaskom 1938. godine, Goebbels je istraživao mogućnost da svi Židovi nose identifikacijske znakove, te da ih se sve otpremi u geto, no vrijeme još nije bilo spremno za takav čin.⁵¹ U studenom 1938., Goebbels dobiva priliku za poduzimanje drastičnih mjera protiv Židova, kada mladi Židov, Herschel Grynszpan, u Parizu ubija njemačkog diplomata Ernsta vom Ratha, zato jer je njegova obitelj deportirana u Poljsku i zbog progona Židova u Njemačkoj općenito. Dana 9. studenog, kada vom Rath umire od rana, Goebbels je bio u Münchenu s Hitlerom na proslavi obljetnice Pivničkog puča. Tu je Goebbels Hitleru rekao da je u njemačkim gradovima već započelo "spontano" antižidovsko nasilje, što zapravo nije bilo istina. Goebbels je u ovoj situaciji manipulirao Hitlerom radi vlastitog zadovoljstva. Kada je Hitler to odobrio, Goebbels si je dao slobode i organizirao je masivni pogrom protiv Židova. Taj pogrom je u povijesti znan kao *Kristalna noć*. No, činjenica da je Goebbels morao izmanipulirati Hitlera kako bi ovaj odobrio *Kristalnu noć* ne umanjuje količinu Hitlerovog antisemitizma u odnosu na Goebbelsov. No činjenica je da je ideja o masovnom, državnom, pogromu potekla od Goebbelsa, te da je Hitlerovo odobrenje za nju dobio tako što mu je slagao da je pogrom već započeo.⁵²

Tijekom *Kristalne noći*, u kojoj su SA i sama NSDAP organizirali masovno uništavanje židovskih trgovina, domova i sinagoga, ubijeno je najmanje 90, a najviše 200 Židova, ne računajući samoubojstva, a uništeno je više od tisući sinagoga, stotine židovskih trgovina i domova, a preko 30,000 Židova je odvedeno u koncentracijske logore, gdje ih je umrlo još najmanje 1,000 prije nego je ostatak pušten nakon brutalnog tretmana. No, najteža posljedica je bila emigracija više od 80,000 Židova, od kojih su neki ostavljali svu svoju imovinu od straha. Ostale zemlje bile su zgrožene ovim činom, što je dovelo do raskidanja politike popuštanja

⁵⁰ M. Brščić, *Joseph Goebbels – dirigent propagande Trećeg Reicha*, str. 143.

⁵¹ Richard Evans, *The Third Reich in Power*, The Penguin Group, New York 2006, str. 575.

⁵² Isto, str. 578.

prema Trećem Reichu. No, Goebbelsov pogrom je Njemačku još više približio ratu, u vrijeme kada ponovno naoružanje nije bilo ni blizu kraja.⁵³

Dosjetljiviji i perfidniji od drugih antisemita, Goebbels je neprestano smišljao nove diskriminirajuće mjere za Židove. Postupno im je zabranio posjedovanje bicikala, pisanih strojeva, knjiga, gramofona, hladnjaka, peći, radioprijemnika, vožnju sredstvima javnog prijevoza, posjet kinima, opera, kupalištima, parkovima te ih je naposljetku potjerao iz vlastitih stanova. Njegov, mržnjom obuzet mozak, smislio je javno obilježavanje progonjenih Davidovom zvijezdom.⁵⁴ U dojmljivo napravljenom tjedniku *Das Reich* 18. studenog 1941. moglo se pročitati kako se, gotovo doslovce, pokušava opravdati za genocide. Nastavljajući se na Hitlerovu presudu o pogubljenju s početka rata, kolumnist Goebbels zapisao je: “Upravo smo svjedoci obistinjanja proročanstva, a Židove je snašla sudbina, koja je, istina, teška, ali su je zaslužili. Sućut ili sažaljevanje u ovom su slučaju neumjesni.”⁵⁵

Svijet do krajnjih mjeseci rata nije bio upoznat s razmjerima proračunate i hladne predanosti nacističkih struktura projektima čišćenja tzv. nepoćudnih narodnih elemenata te nedjelima počinjenim u Europi.⁵⁶ Neke od uhvaćenih “neprijatelja režima” trpali su u geta poput varšavskog ili onog u češkom Terezinu (njem. Theresienstadt). Tu su bili zatvoreni deseci tisuća ljudi bez mogućnosti ikakvog dodira s vanjskim svijetom. Njemačka promidžba je pritom radila takoreći “punom parom”. Primjerice, u ljeto 1944. Međunarodnoj (danskoj) delegaciji Crvenog križa bio je dozvoljen posjet i inspekcija logora Terezin. Posjetiteljima su bili prikazani normalni i dobri uvjeti života – prostorije boravka logoraša su nanovo oličene, nije bilo pretrpanosti, u popodnevnoj dokolici sjedilo se uz kolač i kavu, navečer se išlo na ples, djeca su se bezbrižno igrala i sl. Da bi se stvar dodatno iskoristila, uskoro je snimljen i propagandni film koji je prikazivao kako zapravo europski Židovi tu žive u sasvim humanim uvjetima. No to je zapravo bio privid i dobro smišljena varka za međunarodnu javnost kako bi se sakrila prava slika stvarnosti. Svi sudionici filmskog projekta bili su nakon snimanja filma otpremljeni u zloglasni koncentracijski logor Auschwitz – Birkenau.⁵⁷

Nacistička propaganda demonizirala je istočne Židove kao tvorce boljševizma i bezobzirnog kapitalizma, da bi ih i dehumanizirala nametnuvši im nepodnošljive životne uvjete

⁵³ Adam Tooze, *Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy*, Allen Lane, New York 2006, str. 278.

⁵⁴ G. Knopp, *Hitlerovi pomoćnici*, str. 76.

⁵⁵ Isto, str. 77.

⁵⁶ Matej Škarica, *Propaganda kroz europsku povijest*, Synopsis, Sarajevo 2012., str. 110.

⁵⁷ Isto, str. 111.

ili izloživši ih sustavnom izgladnjivanju. Postupno im je otimana osobnost sve dok nisu postali obezličeni siromasi: staklenog pogleda i blijedih lica gledali su ljude u svojoj okolini lišene sućuti i ljudskosti. Takve slike, koje inače izazivaju samilost ili, u najgorem slučaju, ravnodušnost, u nacistima su izazivale još veću mržnju, jer im se činilo da su na Istoku pronašli uzrok “svjetskog židovskog pitanja”. Putovanja navodno šire mentalna obzorja, čak i tijekom rata. Ovdje se to očito nije zbivalo. Krećući se prema istoku, nacistički vođe nalazili su potvrde svojih najmračnijih presuda. Goebbels je nakon posjeta getu u Lodzu zapisao: “Ovo je neopisivo. Oni više nisu ljudska bića, oni su životinje. Ovo nije humanitarni, nego kirurški problem. Treba rezati, doista radikalno treba rezati.”⁵⁸ Židovsko siromaštvo ojačalo je nacističke stereotipe o Židovima kao neproduktivnim “parazitima”, jednako kao što su ih sve veća prljavština i nehigijena u getima ohrabrile da identificiraju Židove s gamadi, kao što je i učinjeno u već spomenutom filmu *Vječni Židov*. Film *Der ewige Jude* tipičan je uradak Goebbelsove filmske industrije iz 1940. Sadrži poznatu filmsku montažu u kojoj se sugestivno izmjenjuju kadrovi štakora i unakaženih i bolesnih ljudi koji su prema filmskoj naraciji varšavski Židovi.⁵⁹

5.2. Ratna propaganda

Rat je započeo u zoru 1. rujna 1939., insceniranim njemačkim napadom na radijsku postaju kod mjesta Gleiwitz. Lažirani napad izveli su pripadnici posebnih SS (Schutzstaffel ili Zaštitni odredi⁶⁰) postrojbi preobučeni u uniforme poljske vojske. Njemačka Vojna komanda predstavila je to kao protunapad na drske Poljake. Putem radija je tog dana objavljeno kako su njemačke postrojbe krenule u odlučnu akciju odgovora. Njemački vojnici na graničnom području s Poljskom, iako većim dijelom svjesni stvarne situacije, zasipani su upitno aktualnim, informativno vrlo osiromašenim, ali političkom promidžbom obogaćenim radijskim vijestima u kojima se opravdavala potreba odlučnog njemačkog vojnog odgovora.⁶¹

Njemačko političko, vojno i industrijsko vodstvo uvelike je koristilo agresivnu političku promidžbu kako bi uveličalo moć i demonstriralo izvrsnu učinkovitost svojih novih primjeraka oružja. Postojale su tako promidžbene kampanje za nova oklopna borbena vozila, zrakoplove, brodove, razarače i sl. Valja tu napomenuti kasnije kampanje javnog predstavljanja primjerka

⁵⁸ M. Burleigh, *Treći Reich – nova povijest*, str.716.

⁵⁹ Isto, str. 725.

⁶⁰ Zaštitni odredi (njem. Schutzstaffel ili SS) je organizacija nastala 1925. kao mala paravojna jedinica te je izrasla u veliku organizaciju koja je u početku služila kao zaštita Hitleru, a kasnije je sudjelovala i u oružanim borbama te je imala svoju oružanu granu pod nazivom Waffen SS. Njezine zadaće su, uz navedene, bile organiziranje logora i progon ljudi nepoćudnih nacističkom režimu.

⁶¹ M. Škarica, *Propaganda kroz europsku povijest*, str. 100.

novog *Tiger* ili *Panther* tenka. Ti su primjerci tehničkog dostignuća njemačke vojne industrije predstavljale svojevrsan odgovor na boljševičku i sovjetsku pojavu novih tenkova srednjeg i teškog tipa.⁶²

Sam Goebbels svoj najveći doprinos ratnoj propagandi dao je svojom poznatom „kampanjom mržnje“ prema Poljacima koju je vodio netom prije početka samog napada na Poljsku. Njegova kampanja se uglavnom temeljila na izmišljenim pričama o strahotama koje Poljaci rade etničkim Nijemcima u Danzigu i drugim gradovima.⁶³ Tijekom samog rata, Goebbels se uglavnom bavio temama kao što su plaće, racioniranje i udomljavanje, temama koje su podizale moral, a time i produktivnost Nijemaca.⁶⁴ Prije samog početka napada na Sovjetski Savez, u cilju postizanja elementa iznenađenja, Goebbels je u nacističkom glasilu *Volkischer Beobachter* napisao i članak o okupaciji Krete, u kojem se između redaka aludiralo na kopneni manevar na britansko otočje, a zatim je uz veliku halabuku, prije nego što su novine puštene u prodaju naredio da se zaplijene svi primjerci. Inozemni su promatrači iz toga trebali zaključiti kako je autor zabunom nagovijestio njemačke ratne planove. Praćen insceniranjem predstojeće invazije te bujicom proturječnih lažnih vijesti, propagandistički je pothvat doživio svoj uspjeh. Čak je i u Moskvi nastalo potpuno iznenađenje kada je u zoru 22. lipnja 1941. započeo napad na Sovjetski Savez.⁶⁵ Skeptičnom stanovništvu njegova je propaganda napad na Sovjetski Savez predstavila kao “europski križarski rat protiv boljševizma”.⁶⁶

Ipak, Goebbels je svoj najveći „doprinos“ dao na samom kraju rata, kada se proglasio tzv. „totalni rat“ čiji je on bio zagovornik. Naime, kao državni opunomoćenik za “totalnu mobilizaciju” imao je ovlasti da u cijeloj državi ukloni i zadnje ostatke društvenog života i sve proizvodne pogone pročešlja u potrazi za rezervama za frontu i naoružanje. Sam Goebbels takvu je dužnost nazvao “ratnom diktaturom”.⁶⁷ Jedan od njegovih najdojmljivijih govora održan je upravo pred sam kraj rata kada je Goebbels govorio navodno “odabranom”, a zapravo na brzinu okupljenom mnoštvu u berlinskom *Sportpalastu*. U prvim redovima bili su slijepi, oduzeti i osakaćeni. Žena je bilo malo, ali osigurana je dekorativna prisutnost radnika, intelektualaca i znanstvenika. Suprotstavio se neopravdano optimističnim razmišljanjima da život pod Sovjetima i ne bi bio posebno strašan ustvrdivši: “Iza nastupajućih sovjetskih divizija pristižu posebni odredi židovskih egzekutora i donose u Europu strah, umiranje od gladi i bezgraničnu anarhiju.”

⁶² M. Škarica, *Propaganda kroz europsku povijest*, str. 101.

⁶³ R. Evans, *The Third Reich in Power*, str. 696.

⁶⁴ Isto, str. 730.

⁶⁵ G. Knopp, *Hitlerovi pomoćnici*, str. 74.

⁶⁶ Isto, str. 75.

⁶⁷ M. Škarica, *Propaganda kroz europsku povijest*, str. 114.

U svojoj dugačkoj digresiji o Židovima, Goebbels gotovo da je izgovorio ono što nije smio: “Njemačka u svakom slučaju neće pokleknuti pred tom prijetnjom, već joj se namjerava suprotstaviti, i to, ako je potrebno, potpunim i radikalnim unište... (*ispravlja se*) uklanjanjem židovstva.” Govor, koji je bio prekidan povicima “van sa Židovima”, bio je naciji uživo emitiran preko radija. Uslijedili su pozivi njemačkom narodu da preuzme dio tereta koji je pao na pleća njihova usamljenog vođe. Nakon toga Goebbels se počeo obraćati niskim strastima puka, proklinjući bonvivane u klubovima i restoranima, ili one koji odlaze na jahanje u *Tiergarten*. Dosegao je retorički crescendo serijom pitanja i odgovora: “Želite li totalni rat?” (Glasni povici: “Da!” *Buran aplauz.*) “Želite li, ako bude trebalo, još više totalan, još radikalniji rat kakvog sad ne možete ni zamisliti?” (Glasni povici: “Da!” *Aplauz.*) Urlanje i toptanje nogama nastavilo se punih dvadeset minuta nakon završetka govora.⁶⁸

No, budući da vijesti s fronte više nisu mogle jačati nadu, Goebbels je posegnuo za posljednjim propagandnim oružjem – vjerom, koju nije mogla pomutiti nikakva stvarnost: pobuđivao je vjeru u čudo. Najprije je obećavao tajno “čudotvorno” oružje čija je prednost bila ta da mu se moglo pripisivati čudotvorno djelovanje, jer ga nitko prije nije upotrijebio. Zatim je nagovijestio skori slom saveza zapadnih sila, koji će kao i u Sedmogodišnjem ratu potpuno izmijeniti situaciju. Tek na kraju, kad su sovjetski vojnici prodrli do razrušenog Berlina obećavao je oslobađanje grada s pomoću legendarne armije Venck koja je, međutim, postojala samo na njegovu stolu sa zemljopisnim kartama. “Narodni juriš” bio je gaulajterova posljednja javna zapovijed. Njome je namjeravao i inscenirati obranu “berlinske utvrde” kao junačku završnicu svog “totalnog rata”. Taj ep o propasti neposredno pred kraj rata životom su morali platiti deseci tisuća ljudi.⁶⁹

Goebbels je bio imenovan Hitlerovim nasljednikom te bi kao takav morao odgovarati za najstrašnije poglavlje njemačke povijesti. Zbog toga je on 1. svibnja 1945. zajedno sa ženom svojoj djeci i sebi dao injekcije otrova. “U deliriju izdaje, koja ovih dana okružuje Fuhrera, mora se naći bar netko tko će do njegove smrti bezuvjetno biti uz njega, iako je to u suprotnosti s formalnom, konkretno obrazloženom zapovijedi kakva je u njegovoj političkoj oporuci”, opravdavao je Goebbels u dodatku oporuci svoje samoubojstvo.”Prvi put u životu moram

⁶⁸ M. Burleigh, *Treći reich – nova povijest*, str. 960. – 961.

⁶⁹ G. Knopp, *Hitlerovi pomoćnici*, str. 79.

kategorički odbiti izvršenje Fuhrerove zapovijedi. Moja djeca i žena pridružiti će se tom protivljenju.”⁷⁰

6. Zaključak

Nacistička propaganda iskoristila je sve metode manipulacija kojima je raspolagala. Izuzetan trud i financijska sredstva utrošena su u provođenju nacionalsocijalističke ideologije apelirajući na moral i aksiom istine koji se mora prihvatiti. Propovijedajući s pijedestala vlasti, njemačkoj javnosti omogućen je predložak života kojeg treba slijediti - vlast raspolaže sa svim instrumentima kojima će poboljšati blagostanje i poziciju naroda koju on zaslužuje. Drugim riječima, nacisti su umješnim korištenjem propagandnih sredstava ušli u sve pore društva, amputirajući kritičku svijest kod javnosti.

Goebbelsov glas s visoke pozornice duboko je tutnjao u glavama tadašnjih njemačkih građana Trećega Reicha i njegov glas je bio onaj koji je vodio njihov život, njihove ciljeve i nade. Njegov glas je bio onaj koji im je govorio što se događa u Njemačkoj danas, što se događa u svijetu danas, ali i što će biti sutra. On je bio onaj koji im je rekao da mrze Židove i on im je isto tako obećao spas u posljednjim danima rata. Joseph Goebbels, neispunjeni umjetnik, majstor manipulacije, uspio je njemačkoj javnosti predočiti sliku savršene njemačke države, čiste rase i svijetle budućnosti, uspio je svoj bijes, mržnju i očaj pretočiti u njihov svijet.

No ipak ne možemo govoriti o kolektivnoj krivnji njemačkog naroda zbog lojalnosti koja je pružena, posebno na samom početku. Nacistička politika nije doživjela masovnu podršku zbog genocida nad Židovima, nego je podrška realizirana prvenstveno zbog redukcije nezaposlenosti, povrata okupiranih teritorija i vraćanja ponosa i slave moralno poraženoj naciji. Ipak, zaključiti da njemački narod nije bio svjestan genocida predstavljao bi falsifikat povijesnih činjenica, no razloge za prešućivanje monstruoznih događanja možemo povezati sa strahom od nacističkog terora ili vjerom u razloge kao nužnom žrtvom za postizanje viših ciljeva. Postupci nereagiranja ne mogu se opravdati, jer se pasivnost ne može tolerirati niti pod neposrednom ugrozom vlastitog života. Nacistička propaganda, s Goebbelсом na čelu, stvorila je okruženje u kojemu se *javnost pretvarala da vjeruje, dok se istodobno vlast pretvarala da je sigurna kako javnost vjeruje.*

⁷⁰ Isto, str.82

S druge strane, nacistička propaganda je pokazala koliko instrumenti manipulacije mogu utjecati na javno mnijenje. Iako je više od pola stoljeća prošlo od ekspanzije nacističke propagande, a gledajući s tehnološke strane, ista je ukazala na krhkost ljudske svijesti i podložnost manipulacijama od strane autoriteta.

7. Popis literature

1. Anić, Vladimir, Goledstein, Ivo, *Rječnik stranih riječi*, Novi liber, Zagreb 2004.
2. Brščić, Mladen, *Joseph Goebbels – dirigent propagande Trećega Reicha*, Epsilon, god.3., br.3, Studentski zbor Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli, Pula 2005.
3. Brenner, Hildegard, *Kulturna politika nacionalsocijalizma*, August Cesarec, Zagreb 1992.
4. Burleigh, Michael, *Treći Reich – nova povijest*, Fraktura, Zaprešić 2012.
5. Bytwerk, Randall, *Bending Spines: The Propagandas of Nazi Germany and the German Democratic Republic*, Michigan State University, Michigan 2004.
6. Kardum, Livia, *Austrijsko pitanje u dnevnicima Josepha Goebbelsa*, Međunarodne studije, br.1., god.8, Centar za međunarodne studije, Zagreb 2008
7. Kershaw, Ian, *Hitler*, Vizura, Zagreb 2000.
8. Knopp, Guido, *Hitlerovi pomoćnici*, Profil, Zagreb 2007.
9. Levinas, Emmanuel, *Neka razmišljanja o filozofiji hitlerizma*, Scopus : časopis studenata filozofije Hrvatskih studija. god.2, br. 2., Zagreb 1997.
10. Nolte, Ernst, *Fašizam u svojoj epohi: francuska akcija: nacional-socijalizam: italijanski fašizam*, Prosveta, Beograd 1990.
11. Skoličić, Jasmina, *Usporedba državne propaganda u Njemačkoj i Velikoj Britaniji tijekom Drugog svjetskog rata*, Pro Tempore, god. 4., br. 4., Zagreb 2007.
12. Škarica, Matej, *Propaganda kroz europsku povijest*, Synopsis, Sarajevo 2012.
13. Tooze, Adam, *Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy*, Allen Lane, New York 2006.